

Yasin Kayış, *Aydın Vilâyeti Salnâmelerinde Torbalı ve Sultan II. Abdülhamid'in Hayır Eserleri*, Torbalı Belediyesi Kültür yay., 1. Baskı, İzmir, 2012.

Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU*

1990'lara kadar kendi halinde bir tarım kenti olan Torbalı, son yirmi yılda pek çok sanayi kuruluşu için cazibe merkezine dönüşmüş; yerli ve yabancı firmaların yatırımları sonucunda artan istihdam imkânları da bu kente yönelen iç göçü artırmıştır. Hızlı sanayileşme ve göç, sosyal ve ekonomik yapıyı değiştirdiği gibi kent dokusuna da yansımıştır. Bu hızlı değişim "*Kent Kültürü*" ve "*Kent Tarihi*" konularının gündeme gelmesine neden olmuş, ilçe kamuoyunda bu konularda bilimsel ve kurumsal adımlara ihtiyaç duyulduğu dillendirilmiştir. Son on yıldır Torbalı'da yaşayan ve öğretmen olarak görev yapan Yasin Kayış'ın Torbalı Belediyesi tarafından yayımlanan çalışması da işte bu ihtiyaçların karşılanması için bir "*ilk adım*" olarak hazırlanmış; son yıllarda önemli hale geldiği, kayda değer tarihsel bir geçmişinin olmadığı "*zannedilen*" Torbalı'nın geçmişinde bir yolculuğa çıkmıştır.

Kitabın adından da anlaşılacağı gibi ana kaynak grubu olarak Aydın Vilâyeti Salnâmeleri kullanılmıştır. Böyle bir tercihin sebebi Torbalı'nın yerel tarihi hakkında önemli veriler içeren bu kaynakların bu açıdan yeterince incelenmemiş olmasıdır. Diğer bir sebep ise bu kaynak grubunun, Torbalı'nın kentleşme sürecinde bir dönüm noktası olan Sultan II. Abdülhamit'in saltanat yıllarıyla paralellik göstermesidir. Böylece hem yerel tarih açısından önemli verilere ulaşılabilmiş hem de Osmanlı Tarihi'nin son yıllarına damgasını vuran Sultan II. Abdülhamid'in Torbalı'yla olan bağlantısına ve Aydın Vilâyeti'ndeki çiftliklerine ışık tutulabilmiştir.

1879-1908 arasında yayınlanan toplam 25 Aydın Vilâyeti Salnamesi'nden 24'ünün kullanıldığı çalışmada ayrıca Başbakanlık Osmanlı ve

---

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap tarihi Enstitüsü, e-posta: a.mehmetefendioglu@deu.edu.tr

Cumhuriyet arşivleri ile Ahmet Pıştina Kent Arşivi ve Müzesi'ndeki belgelerden, kısıtlı da olsa gazete arşivlerinden ve daha önce yapılmış araştırmalardan da yararlanılmıştır.

Kitap üç ana bölümden oluşmaktadır. “*Tarih Öncesi Çağlardan 19.yy Sonlarına Kadar Torbalı*” başlıklı I. Bölümde Neolitik Çağ yerleşmelerinden sonra yörede kurulan Puranda ve Metropolis kentleri incelenmekte; Hititler'den Romalılar'a yöredeki antik miras ikinci elden kaynaklar aracılığıyla sunulmaktadır. Ardından Osmanlı döneminde yöredeki yerleşimlerin odağı olan Kızılhisar ve Triyanda/Tiryanda mercek altına alınmaktadır. 1831 tarihli ilk Osmanlı nüfus sayımı verilerine göre bu yerleşimlerin demografik yapısı incelendikten sonra; yazar “*Triyanda/Tiryanda neredeydi?*” sorusuna cevap aramakta, farklı kaynaklarda “*Torbalı*” ya da “*Ayrancılar*” olarak belirtilen bu yerin aslında yine Torbalı ilçe sınırları içerisinde ama farklı bir noktada olduğunu belgelere dayalı olarak aydınlatmaktadır. Tiryanda adının 15.yy'a kadar uzandığı, Anadolu'daki ilk tren seferinin “*Tiryanda ve Torbalı*”ya yapıldığı ve 19.yy sonlarında nahiye adının “*Tiryanda ve Torbalı*” olduğu göz önüne alınırsa, yapılan saha çalışmaları sonucunda Tiryanda'nın yerinin netleşmesi kayda değer bir önem arz etmektedir.

I. Bölümün devamında Torbalı adının öne çıkması ve kentleşmenin başlangıcı ele alınmaktadır. Bu noktada iki önemli etken göze çarpmaktadır. Torbalı'nın kentleşme süreci, Anadolu'daki ilk demiryolu hattının işletmeye açılmasıyla başlar. 1860'da ilk tren seferinin İzmir'den Tiryanda ve Torbalı'ya yapılması, sonraki yıllarda hattın Küçük ve Büyük Menderes ovalarına uzanması, bu küçük kasabanın kaderini değiştirmiştir. O zamana kadar güvenlik sebebiyle yerleşim açısından pek tercih edilmeyen Torbalı Ovası önem kazandı. Ovada yetiştirilen tarım ürünleri de dış pazarlara daha kolay ulaşabildi.

19.yy sonlarından 1926'ya kadar nahiye statüsünde olan Torbalı'nın kentleşme sürecindeki ikinci önemli sıçrama ise Sultan II. Abdülhamid'in yörede çiftlikler edinmesiyle gerçekteşti. Daha önce büyük kısmı Meclis-i Maliye üyelerinden Baltacızade Arisditi Bey'e ait olan topraklar, Arisditi Bey'in zimmetinden ötürü Maliye Nezareti tarafından haczedilmiş, 1881-82 yıllarında da bedeli Hazine-i Hassa tarafından ödenerek sultanın kişisel mülkiyetine alınmıştır. II. Abdülhamid'in kişisel mülkiyet edinme politikası göz önünde bulundurulduğunda, bu mal ediniminin stratejik yönleri öne çıkmaktadır. Zira sultanın, saltanat yıllarında yabancı mülkiyetine/işgaline geçme ihtimali yüksek yerlerde toprak edindiği bilinen bir gerçektir.

Sultan II. Abdülhamid'in Aydın Vilayeti'nde edindiği çiftliklerin çok büyük bir kısmı o yılların idari taksimatında Torbalı Nahiyesi ile Tire Kazası sınırları içerisindeydi. “Çiftlikât-ı Hümâyûn” olarak adlandırılan bu araziler toplamda 19 köyü kapsamaktadır. 1947 yılında yapılan düzenlemeyle de Tire'ye bağlı olan ancak Torbalı'ya daha yakın olan bazı köyler Torbalı ilçesine bağlanmış, çiftliklerden kalan tarihi mirasın büyük bölümü de Torbalı'ya ait hale gelmiştir.

Sultanın çiftlikler edinmesi yörede günümüze kadar süren etkiler yarattı. Nahiye merkezi olan Torbalı Köyü “Çiftlikât-ı Hümâyûn” dışında kaldığından, çiftliklerin merkezi konumundaki Tepeköy Çiftliği önem kazanmaya başladı. Pek çok çiftlik binası ile sultanın hayır eserlerinin bir kısmı Tepeköy'e inşa edildi. Çiftlikler dâhilindeki köylülerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan haftalık pazar Torbalı nahiye merkezi yerine Tepeköy'de kuruldu. Tepeköy Çiftliği'nin adını İzmir ve çevre kentlere duyuran ise 1894'ten itibaren düzenli olarak yapılmaya başlanan “Tepeköy Çiftlik-i Hümâyûnu At Yarışları” oldu. Şirinyer'deki Levanten at yarışlarına alternatif olarak düzenlenen ve “yerli” özellikler içeren bu at yarışları, 1900 yılından itibaren ziraat sergileri ile panayırı tetikledi. İzmir'in yanı sıra Küçük ve Büyük Menderes ovalarındaki kentlerden binlerce kişi özel tren seferleriyle bu etkinliklere taşındı. Tüm bunların ortak sonucu ise Tepeköy'ün son yüz yıl içerisinde adım adım “Torbalı İlçesinin Merkezi” haline gelmesi oldu. Aynı süreçte önce nahiyeye sonra da ilçeye adını veren “Torbalı Köyü” ise önem kaybetti. “Torbalı Köyü” zamanla Torbalı ilçesinin bir mahallesine dönüştü.

Kitabın ikinci bölümü “Aydın Vilâyeti Salnameleri'nde Torbalı'nın İdari, Demografik ve Ekonomik Yapısı” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde nahiye yöneticileri, memurları tablolar halinde verilmiş; nüfusun nitelikleri ve ekonomik veriler grafiklerle sunulmuş; 19.yy'da Batı Anadolu'nun küçük bir kasabasının profili incelenmiştir. Nahiye müdürlerinin seçim yerine atamayla göreve gelmesi, nahiyede dikkat çekici oranda yabancı uyruklu kişilerin yerleşik olması, tarımsal potansiyelin yeterince değerlendirilememesi bu bölümde üzerinde durulan noktalar arasında yer almaktadır.

Üçüncü bölüm ise 1893'ten itibaren Aydın Vilâyeti salnamelerinin son bölümünde gururla sunulan ve çoğunluğu günümüz Torbalı sınırları içerisinde yer alan “Sultan II. Abdülhamit'in Hayır Eserleri”ne ayrılmıştır. Bu hayır

eserlerinin bir kısmını camiler, bir kısmını iptidâî mektepler oluştururken bir bölümünü de bazı köylere yapılan çeşme, havuz ve şü şebekeleri oluşturmaktadır. Sultanın kişisel hazinesinden yaklaşık 1.000.000 kuruş harcanarak yapılan bu eserlerden 14 caminin hepsi, 14 mektepten 3'ü, 3 çeşmeden 2'si, 3 havuzun da tamamı günümüze ulaşmıştır. Günümüze ulaşan eserlerin bolca fotoğrafının yer aldığı bu bölümde; salnamelerde yer alan bilgilere de yer verilmiş. Çoğunluğu 1893-1897 yılları arasında yapılan bu eserler, çiftlikler dâhilindeki köylerde aynı avluda inşa edilmiş ve Osmanlı hanedanının üyelerinin isimleriyle (Osmaniye, Orhaniye, Hamidiye, Süleymaniye vb.) adlandırılmışlardır. Bazı hayır eserlerine ise sultanın birinci dereceden yakınlarının isimleri (Mecidiye, Tirimüjgan, Naime, Abidin, Burhaniye) verilmiştir.

19.yy sonlarında sıbyan mekteplerinden iptidai mekteplere geçişin hız kazandığı dönemde çiftlikler dâhilindeki köylere bizzat sultanın hazinesinden yaptırılan mekteplerin, nitelikleri salnamelerde detaylı olarak verilmektedir. Çoğunluğu iki katlı olan, iki derslik ve bir öğretmen odasına sahip bu mekteplerde karma eğitim yapılmakta ve 1893'ten itibaren salnamelerde kız ve erkek öğrenci sayıları ile muallimlerin isimleri tek tek verilmektedir. Bu mekteplerin merkezi konumunda ise "*Tepeköy Orhaniye Mekteb-i İbtidâiyesi*" yer almaktadır. Diğer mekteplerden farklı olarak fazladan bir derslik ve bir de müfettiş odasına sahip olan bu mektepte kız ve erkek öğrenciler ayrı ayrı eğitim almaktadır. Kayıtlara giren ilk muallime de bu mektepte görev yapmıştır.

Her ne kadar 1893 yılında valiliğin yayınladığı bir "*Ta'rifname*"de, çiftlikât-ı hümâyûn kapsamındaki mekteplerde verilen eğitimden övgüyle söz edilse de buna şüpheyle yaklaşmak gerekir. Çünkü muallimlerin isimleri incelendiğinde bunların dikkat çekici bir bölümünün cami imamları oldukları, o dönemde yaşanan muallim sıkıntısının bu mekteplerde de tam olarak çözülemediği anlaşılmaktadır.

Kitabın ekler bölümünde çalışmanın esas alındığı zaman diliminden iki harita, bir şehadetname ile sultanın yörede yaptırdığı bir mektebin planı yer almaktadır. Toplam 181 sayfa olan eser, 28x20 cm boyutlarındadır.

Yerel tarih çalışmalarında salnamelerin önemi bilinen bir gerçektir. Salname incelemeleriyle pek çok yerleşimin tarihi, ayrıntılarıyla gün yüzüne

çıkarılabilmektedir. Ancak bu çalışmayı benzerlerinden ayıran en önemli fark yerel tarihi incelerken, genel verilerin aydınlatılmasında ve yeni soruların sorulabilmesinde bir adım ileri gidebilmiş olmasıdır. Zira Torbalı'nın Aydın Vilâyeti salnamelerindeki yeri sıradan bir nahiyeye göre birkaç adım öndedir. Bu, öncelik de padişahın Torbalı ve çevresinde edindiği çiftlikler ve bu çiftliklerde yaptırdığı hayır eserleriyle doğrudan bağlantılıdır.